

8. Яни П. С. Экономические и служебные преступления / Яни П. С. – М. : ЗАО «Бизнес-школа «Интел-Синтез», 1997. – 208 с.
9. Стрельцов Е. Л. Экономическая преступность / Е. Л. Стрельцов // 3б. наук. праць Харк. центру по вивч. орг. злочинності. – 2002. – Вип. 4. – С. 153–188.
10. Бандурка А. М. Финансово-экономический анализ : [учеб.] / А. М. Бандурка, И. М. Червяков, О. В. Посылкина. – Х. : Изд-во ун-та внутр. дел, 1999. – 394 с.
11. Проблеми боротьби зі злочинністю у сфері економічної діяльності : мат. міжнарод. наук.-практ. конф., 15–16 груд. 1998 р. – Х., 1999. – 284 с.
12. Глущенко В. В. Економічна злочинність, прийоми приховування та методи її виявлення / В. В. Глущенко, О. І. Карпов // Вісті Кримінологічної асоціації України. – 2004. – Вип. 1. – Х. : Вид-во Харк. нац. ун-ту внутр. справ. – С. 173–175.
13. Матусовский Г. А. Экономические преступления: криминалистический анализ / Матусовский Г. А. – Х. : Консум, 1999. – 480 с.

Надійшла до редколегії 15.12.2008

Анотації

Стаття присвячена питанню щодо удосконалення понятійного апарату, який використовується у криміналістичній літературі і відомчих нормативно-правових актах для позначення проблематики боротьби з економічною злочинністю. Акцентується увага на тому, що в криміналістичному аспекті важливим є врахування субординаційних зв'язків між окремими різновидами економічних злочинів.

Статья посвящена вопросу усовершенствования понятийного аппарата, который используется в криминалистической литературе и ведомственных нормативно-правовых актах для обозначения проблематики борьбы с экономической преступностью. Акцентируется внимание на том, что в криминалистическом аспекте важным есть принятие к сведению субординационных связей между отдельными видами экономических преступлений.

The article is devoted to the issue of improvement of the conceptual apparatus, which is used in the criminalistics and departmental law acts for designation the problematic of combating economic crimes. It is specified that it is very important to take into consideration subordination links in a criminalistics aspect between separate varieties of economic crimes.

УДК 343.985

О. В. ПЧЕЛІНА,
ад'юнкт

*Навчально-науковий інститут підготовки фахівців для підрозділів слідства та дізнання
Харківського національного університету внутрішніх справ*

ПОНЯТТЯ ПРЕДМЕТА ДОКАЗУВАННЯ У КРИМІНАЛЬНИХ СПРАВАХ ТА ЙОГО ЗНАЧЕННЯ У КРИМІНАЛІСТИЧНІЙ МЕТОДИЦІ

Зміст розслідування кожного злочину полягає у встановленні обставин, які необхідні для прийняття обґрунтованих рішень у кримінальній справі, і тому вони визначаються у кримінально-процесуальному законі. У науці кримінального процесу таку сукупність обставин називають предметом доказування, а в криміналістиці – обставинами, що підлягають установленню. Тобто вчення про предмет доказу-

вання у кримінальних справах є спільним (міжпредметним) для наук кримінального процесу і криміналістики. Його формування і розвиток тісно пов'язані з удосконаленням кримінально-процесуального законодавства, наукових досліджень щодо підвищення ефективності розроблюваних методик розслідування злочинів.

Поняття предмета доказування у кримінальних справах, зміст обставин, що

входять до нього, а також їх значення у криміналістичних дослідженнях були предметом уваги у працях В. А. Баніна, Р. С. Белкіна, А. Р. Белкіна, А. Н. Васильєва, Г. А. Воробйова, В. С. Джатієва, О. О. Ейсмана, О. С. Коблікова, О. М. Ларіна, І. М. Лузгіна, П. А. Лупинської, Г. М. Миньковського, В. О. Попелюшко, М. В. Салтевського, С. М. Стахівського, М. С. Строговича, О. О. Хмирова та інших авторів. Але, незважаючи на те, що деякі принципово важливі положення сформульовані у працях названих учених, залишається ряд невирішених або дискусійних питань. Зокрема, існує кілька підходів до формулювання поняття «предмет доказування у кримінальній справі» та його змісту. Окрім того, не вироблено однозначної позиції стосовно місця предмета доказування в методиці розслідування злочинів, його співвідношення з елементами методики. Саме це й обумовлює завдання статті – удосконалення вже існуючих положень і формулювання пропозицій щодо вирішення спірних питань.

Проблема предмета доказування у кримінальній справі має чітко виражену гносеологічну природу. Р. С. Белкін підкреслював, що однією із причин відставання в галузі теоретичної розробки проблем доказового права було недооцінення гносеологічних основ процесу доказування [1, с. 3]. На думку Н. А. Якубовича, гносеологічний характер процесуального доказування, обумовлений тим, що у кожній кримінальній справі виявляються і досліджуються раніше не відомі фактичні обставини події злочину за залишеними слідами [2, с. 523]. Іншими словами, процес доказування полягає, в першу чергу, у виявленні певних обставин, які раніше не були відомими, та їх доведенні. У зв'язку з цим виникає питання про співвідношення понять «предмет доказування» і «предмет пізнання».

У процесі розслідування з'ясовується велика кількість обставин учинення злочинів, але далеко не всі з них уходять до предмета доказування. На нашу думку, є досить влучним вислів С. А. Шейфера стосо-

вно того, що предмет доказування є специфічним процесуальним позначенням предмета пізнання в кримінальній справі. Тобто елементами предмета доказування стають тільки такі обставини, що характеризують подію як діяння суспільно небезпечне та кримінально каране (або, навпаки, як правомірне) та є підставою для застосування в конкретному випадку норм матеріального та процесуального права з метою вирішення кримінальної справи та реалізації завдань судочинства [3, с. 22–23].

Слід зазначити, що щодо визначення поняття предмета доказування існують різні підходи. М. С. Строгович, наприклад, визначав предмет доказування як фактичні обставини, які відповідають елементам складу злочину [4, с. 159–160]. Більш деталізоване визначення поняття предмета доказування надано в праці Г. М. Миньковського, В. Г. Танасевича, О. О. Ейсмана, які розуміли дане поняття як сукупність істотних для справи обставин, що виражають якості та зв'язки досліджуваного об'єкта чи події та повинні бути встановлені в процесі доказування у кримінальній справі в інтересах її правильного вирішення [5, с. 139]. Таке трактування поняття предмета доказування пізніше використовувалося в працях А. С. Коблікова [6, с. 124], П. А. Лупинської [7, с. 226]. В. А. Банін розглядає предмет доказування як певний «зріз» якостей, відносин злочину як явища об'єктивної дійсності [8, с. 116], А. М. Ларін [9, с. 259] та В. О. Попелюшко [10, с. 9] – як підставу для застосування норм матеріального та процесуального кримінального права, В. С. Джатієв – через призму принципу індивідуалізації кримінальної відповідальності [11, с. 7], а М. М. Михеєнко – вказуючи на його призначення [12, с. 99].

Розглянувши різні визначення поняття предмета доказування, можна дійти висновку, що спільним для всіх них є характеристика предмета доказування як певної сукупності обставин (фактів), установлення та дослідження яких має істотне значення для правильного, повного та

всебічного вирішення справи. Тобто суть поняття предмета доказування залишається однією й тією ж самою, а деякі відмінності в його трактуваннях мають суто уточнюючий та допоміжний характер. Більш важливим, на наш погляд, є адекватне відображення предмета доказування у методиці розслідування злочинів. Для вирішення цього питання слід визначити співвідношення предмета доказування з окремими елементами методики розслідування, зокрема, з криміналістичною характеристикою злочинів певного виду.

Під криміналістичною характеристикою злочинів певного виду, яка є першим елементом кожної окремої методики, прийнято розуміти систему відомостей (інформації) про криміналістично значущі ознаки злочинів даного виду, що відображає закономірні зв'язки між ними і сприяє побудові та перевірці слідчих версій для вирішення конкретних завдань розслідування [13, с. 16]. На неоднозначність вирішення питання про співвідношення криміналістичної характеристики злочинів з предметом доказування у своїй праці вказує А. В. Старушкевич, виділяючи чотири основні точки зору вчених-криміналістів [14, с. 13–14]:

1) елементи криміналістичної характеристики злочинів схожі з обставинами, які входять до предмета доказування і не виходять за його межі (В. Г. Танасевич);

2) до криміналістичної характеристики злочинів повинні входити елементи, які не охоплюються предметом доказування (В. О. Образцов);

3) криміналістична характеристика злочинів і предмет доказування – це різнопланові поняття і порівняння їх неприпустиме (М. О. Селіванов);

4) до криміналістичної характеристики злочинів можуть уходити обставини предмета доказування, а також інші відомості, які не охоплюються предметом доказування (Л. Л. Каневський, М. Г. Ніколайчик).

На наш погляд, не можна ототожнювати поняття «предмет доказування у кримінальній справі» та «криміналістична

характеристика злочинів», оскільки вони є різноплановими за своєю суттю. Поняття предмета доказування сформувалося у науці кримінального процесу і в його основу було покладено обставини, які підлягають встановленню в усіх кримінальних справах (ст. 64 Кримінально-процесуального кодексу України). Цим самим було окреслено коло юридично значущих фактів і тим самим встановлено межі розслідування у кожній кримінальній справі незалежно від виду, підвиду чи групи злочинів. Елементи предмета доказування – це те, що потрібно встановити, **завдання** розслідування.

Що ж стосується поняття криміналістичної характеристики злочинів окремого виду, то воно являє собою зведену інформаційну модель злочину конкретного виду чи групи злочинів. Р. С. Белкін зазначав, що в криміналістичній характеристиці злочину відображаються всі типові обставини, що підлягають установленню згідно з уявленнями про предмет доказування в даній категорії кримінальних справ [15, с. 689, 693]. Фактично, це є переліком (описом) варіантів існування обставин, які входять до предмета доказування у кримінальних справах про злочини певного виду чи групи. Знання характерних ознак конкретного виду злочину та зв'язків між ними, відображених у криміналістичній характеристиці злочину, сприяє встановленню предмета доказування у кожному конкретному випадку. Таким чином, криміналістична характеристика злочинів – це своєрідна база даних, утворена в результаті узагальнення великої кількості кримінальних справ певної категорії. Вона своєрідним «орієнтиром» для особи, яка веде розслідування в конкретній справі, оскільки вказує на найбільш поширені, вірогідні ознаки (властивості) злочинної події. Певною мірою криміналістична характеристика злочинів окремих видів становить **джерело** ймовірної інформації про предмет доказування у кримінальних справах окремих категорій.

О. О. Хмиров писав, що предмет доказування визначає кінцеву мету криміналь-

ного процесу, а криміналістична характеристика допомагає знайти конкретні шляхи і способи її досягнення [16, с. 54]. Схожої думки дотримуються і білоруські вчені-криміналісти І. С. Андреев, Г. І. Грамович та М. І. Порубов, які вказують на те, що предмет доказування та криміналістична характеристика злочинів – поняття не тотожні, вони не замінюють та не поглинають одне одного. Знання обставин предмета доказування допомагає визначити напрямок і обсяг розслідування, знання ж елементів криміналістичної характеристики сприяє правильному визначенню засобів і методів розслідування та розкриттю злочинів [17, с. 180–181].

На нашу думку, цікавим є твердження Г. А. Матусовського про те, що структура криміналістичної характеристики базується на системі обставин, які входять до предмета доказування, та елементів складу злочину, передбачених відповідними статтями КК України. Разом із тим, криміналістична характеристика злочинів ширша за їх кримінально-правову та кримінально-процесуальну характеристики, оскільки включає в себе не тільки елементи, що містять обставини, які мають кримінально-правове значення, але й ряд компонентів, які враховують дані, використання яких необхідне для перевірки та уточнення цих обставин [18, с. 56].

Вважаємо, що правильною є позиція С. Н. Чурилова щодо співвідношення криміналістичної характеристики та предмета розслідування, до складу якого названий вчений відносить як предмет доказування, так і доказові факти. Він стверджує, що зміст криміналістичної характеристики утворюють не обставини, що підлягають доказуванню, а узагальнені відомості про них та кореляційні зв'язки між окремими сукупностями таких відомостей, не доказові факти, а типові сліди відображення механізму злочину в навколишній обстановці [19, с. 63]. Із вищезначеного випливає, що предмет доказування як кримінально-процесуальна категорія не зникає із методики розслідування окремих злочинів, оскільки не підміняєть-

ся криміналістичною характеристикою злочину.

Останнім часом у літературі дедалі частіше зустрічаються пропозиції про необхідність доповнення криміналістичних характеристик переліками обставин, що підлягають доказуванню за конкретними категоріями кримінальних справ. На думку Р. С. Белкіна, це обумовлено тим, що криміналістична характеристика в тому вигляді, в якому вона існує, не дає вичерпної відповіді на питання про специфіку предмета доказування. Це й вимагає, на думку вченого, наводити в методиці ще й перелік обставин, що підлягають установленню в даній категорії кримінальних справ [20, с. 222–223].

На наш погляд, у цьому немає необхідності, оскільки предмет доказування відображається не тільки в криміналістичній характеристиці злочинів певного виду, але й через інші елементи методики розслідування злочинів. Вважаємо, що обставини, які підлягають установленню (входять до складу предмета доказування) у кримінальній справі, доцільно виокремлювати як тактичні завдання розслідування. Як зазначає В. С. Бурданова, вони завжди конкретні й потребують доказування [21, с. 38–42]. На важливість поняття тактичного завдання розслідування вказує А. Ф. Волобуєв, зосереджуючи увагу на структуризації процесу розслідування, виділення окремих його проміжків і зосередження на них уваги органу дізнання чи розслідування. Вчений дає визначення тактичного завдання розслідування як проміжного завдання на шляху вирішення певного стратегічного завдання кримінального судочинства, пов'язаного із застосуванням криміналістичних засобів, прийомів та методів [22, с. 127–128]. На нашу думку, тактичні завдання розслідування як утілення елементів предмета доказування повинні визначатися в тій частині криміналістичних методик, де йдеться про особливості порушення кримінальної справи і початкового етапу розслідування. Тактичні завдання розслідування є також складовим елементом планування та ор-

ганізації розслідування злочинів як структурного елемента кожної методики розслідування.

Предмет доказування реалізується у криміналістичних методиках і при висвітленні особливостей тактики слідчих дій, де також ідеться про тактичні завдання. Наприклад, при проведенні огляду місця події вирішуються тактичні завдання: чи мав місце злочин чи інша подія; злочин був учинений на даному чи іншому місці; скільки осіб було на місці події і які їх типові ознаки тощо [23, с. 62–65]. При підготовці до проведення допиту особи слідчому необхідно ретельно вивчити матеріали кримінальної справи для того, щоб визначити обставини, що стануть предметом майбутнього допиту [24, с. 39]. При розслідуванні злочинів окремих видів ці тактичні завдання набувають специфічного забарвлення і є обставинами, що становлять предмет доказування у кримінальних справах тієї чи іншої категорії.

Підсумовуючи викладене, можна зробити висновок про те, що поняття предмета доказування перебуває у нерозривному зв'язку із такими елементами методики розслідування, як криміналістична характеристика злочинів окремих видів, тактичні завдання розслідування, тактичні завдання слідчих дій. Криміналістика як прикладна наука пристосовує перелік обставин, що підлягають доказуванню, до типових умов, що виникають при розслідуванні злочинів окремих видів. У проекті Кримінально-процесуального кодексу України № 1233 від 13.12.2007 р. запропонована стаття під назвою «Предмет доказування в кримінальній справі» на відміну від ст. 64 чинного КПК України «Обставини, що підлягають доказуванню в кримінальній справі» [25]. На нашу думку, така пропозиція є обґрунтованою, оскільки більш точно визначає сутність названих положень.

Література

1. Белкин Р. С. Собрание, исследование и оценка доказательств. Сущность и методы / Белкин Р. С. – М. : Наука, 1966. – 296 с.
2. Якубович Н. А. Гносеологические основы доказывания по уголовному делу / Н. А. Якубович // Курс советского уголовного процесса: Общая часть. – М., 1989. – С. 521–542.
3. Шейфер С. А. Доказательства и доказывание по уголовным делам: проблемы теории и правового регулирования / Шейфер С. А. – Тольятти : Волжский ун-т им. В. Н. Татищева, 1997. – 92 с.
4. Строгович М. С. Избранные труды : в 3-х томах / М. С. Строгович. – М. : Наука, 1991.
5. Т. 3. Теория судебных доказательств / [отв. ред. А. М. Ларин]. – 1991. – 300 с.
6. Теория доказательств в советском уголовном процессе / [отв. ред. Н. В. Жогин]. – 2-е изд., испр. и доп. – М. : Юрид. лит., 1973. – 736 с.
7. Учебник уголовного процесса / [А. С. Кобликов, В. Н. Буробин, А. С. Мамыкин, П. В. Дроздов]. – М. : Спарк, 1995. – 382 с.
8. Уголовно-процессуальное право Российской Федерации : [учеб. / отв. ред. П. А. Лупинская]. – М. : Юрист, 2003. – 797 с.
9. Банин В. А. Предмет доказывания в советском уголовном процессе: гносеологическая и правовая природа / Банин В. А. – Саратов : СГУ, 1981. – 157 с.
10. Строгович М. С. Советский уголовно-процессуальный закон и проблемы его эффективности / М. С. Строгович, Л. Б. Алексеева, А. М. Ларин. – М. : Наука, 1979. – 320 с.
11. Попелюшко В. А. Уголовно-процессуальные и уголовно-правовые аспекты предмета доказывания : автореф. дис. на соискание уч. степени канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 «Уголовный процесс и криминалистика; судебная экспертиза» / В. А. Попелюшко. – М., 1984. – 18 с.
12. Джатиев В. С. Доказывание и оценка обстоятельств, определяющих характер и степень общественной опасности преступлений : автореф. на соискание уч. степени канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 «Уголовный процесс и криминалистика; судебная экспертиза» / В. С. Джатиев. – Ленинград, 1984. – 15 с.
13. Михеенко М. М. Теоретические проблемы доказывания в советском уголовном процессе / Михеенко М. М. – К. : КГУ им. Шевченко, 1984. – 218 с.

13. Колесниченко А. Н. Криминалистическая характеристика преступлений : [учеб. пособ.] / А. Н. Колесниченко, В. Е. Коновалова. – Х. : Харьк. юрид. ин-т, 1985. – 93 с.
14. Старушкевич А. В. Криміналістична характеристика злочинів : [навч. посіб.] / Старушкевич А. В. – К. : НТВ «Правник» – НАВСУ, 1997. – 41 с.
15. Аверьянова Т. В. Криминалистика : [учеб. для вузов] / Т. В. Аверьянова, Р. С. Белкин, Ю. Г. Корухов, Е. Р. Россинская. – [2-е изд., перераб. и доп.]. – М. : Норма, 2006. – 992 с.
16. Хмыров А. А. Криминалистическая характеристика преступления и предмет доказывания / А. А. Хмыров // Криминалистическая характеристика преступлений. – М. : МГУ, 1984. – С. 48–54.
17. Андреев И. С. Криминалистика : [учеб. пособ.] / И. С. Андреев, Г. И. Грамович, Н. И. Порубов. – Мн. : Выш. школа, 1997. – 344 с.
18. Матусовский Г. А. Экономические преступления: криминалистический анализ / Матусовский Г. А. – Х. : Консум, 1999. – 480 с.
19. Чурилов С. Н. Предмет расследования преступления: проблемы, пути решения / Чурилов С. Н. – М., 2002. – 76 с.
20. Белкин Р. С. Криминалистика: проблемы сегодняшнего дня. Злободневные вопросы российской криминалистики / Р. С. Белкин. – М. : НОРМА, 2001. – 240 с.
21. Бурданова В. С. Обстоятельства, подлежащие доказыванию по уголовному делу, как важный элемент частных криминалистических методик / В. С. Бурданова // Вестник криминалистики. – 2001. – Вып. 2. – С. 38–42.
22. Волобуєв А. Ф. Наукові основи комплексної методики розслідування корисливих злочинів у сфері підприємництва : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.09 / Волобуєв Анатолій Федотович. – Х., 2002. – 427с.
23. Колмаков В. П. Следственный осмотр / Колмаков В. П. – М. : Юрид. лит., 1969. – 194 с.
24. Коновалова В. Е. Допрос: тактика и психология / В. Е. Коновалова. – Х. : Консум, 1999. – 157 с.
25. Проект Кримінально-процесуального кодексу України № 1233 від 13 груд. 2007 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.rada.kiev.ua>.

Надійшла до редколегії 04.03.2009

Анотації

У статті розкривається гносеологічний аспект предмета доказування, розглянуто позиції вчених стосовно визначення поняття «предмет доказування» в кримінально-процесуальному праві, розглядаються позиції вчених щодо співвідношення предмета доказування у кримінальних справах та криміналістичної характеристики злочинів із зазначенням власної позиції.

В статье рассматривается гносеологический аспект предмета доказывания, позиции ученых относительно определения понятия «предмет доказывания» в уголовно-процессуальном праве, также рассматриваются позиции ученых относительно соотношения предмета доказывания в уголовных делах и криминалистической характеристики преступлений с указанием собственной позиции.

The article is dedicated to the philosophy aspect of the proving object, the groups of the determinations of proving object in Criminal Procedure Law, scientist's positions concerning correlations of the proving object in criminal cases and criminalistics' characteristic of the crimes, with authors own position.